

MÜHENDİS EBÛ'N-NEDRET NURİ EFENDİ'NİN HİCAZ DEMİRYOLU HÂTİRÂLARI

Cansever TANYERİ

Demiryolları'nın Osmanlı Devletine girişi 19. yüzyılın ilk yarısına rastlar. Daha 1830'larda Mısır'da demiryollarının yapımı projelendirilmiş ve ilk demiryolu inşââtı 1851'de Mısır'da gerçekleştirilmiştir. Anadolu topraklarında ise, ilk demiryolu inşaatına İngilizler tarafından 1856'da İzmir-Aydın hattında başlanılmıştır. 1914'e varıldığında, Osmanlı Devleti'nin Avrupa, Anadolu ve Mısır dahil Arap topraklarında döşenmiş ve işletmeye sokulmuş olan demiryolları uzunluğu 12 bin km'yi aşmıştır¹.

Demiryollarının yapımında kullanılan sermayenin kaynağına baktığımızda; Hicaz Demiryolu hariç yabancı sermaye kullanılmıştır. İngiltere, Fransa, Almanya, Belçika, İsviçre ve Avusturya gibi ülkeler bu yabancı sermayenin kaynağını oluşturmaktadırlar².

Hicaz Demiryolu, Şam'dan Medine-i Münevvere'ye kadar uzanan ve tâli yolları ile beraber uzunluğu 1597 km'yi bulan hattın adıdır. 1900'den 1908'e kadar Sultan II.Abdülhamid'in gayret ve teşebbüsüyle milli sermaye, hattâ bütün dünya Müslümanlarının yardımlarıyla inşâ edilmiştir³.

Hicaz Demiryolu'nun inşâsına, 19 Nisan 1316 (2 Mayıs 1900) tarihinde irâde-i seniyyesi sâdır olduktan sonra 26 Mayıs 1316'da başlandı. Maliye Nazırı'nın başkanlığında bir *Îâne Komisyonu* kurularak Demiryolu'nun mali işleri düzenlenmiştir. Gerekli sermaye için, bir yardım

¹ Donald Quataert, "19.yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları" *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, 1985, s.1630-1631.

² Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, 1970, s.164.

³ Hulûsî Yavuz, *Osmanlı Devleti ve İslâmiyet*, İstanbul, 1991, s. 223-224.

kampanyası başlatılmıştır. Ayrıca, memur maaşlarından kesinti yapmak ve pul çıkarmak suretiyle hayli para toplanmıştır⁴. Hicaz Demiryolu'nun yapımı Osmanlı Devleti dışındaki Müslümanlar tarafından da desteklenmiştir. Mısır, İran, Hindistan, Fas, Rusya, Çin, Hollanda ve Singapur gibi dünyanın dört bir yanında, Demiryolu'nun finansmanına katkıda bulunuldu⁵.

1908 senesinde hat, Medine-i Münevvere'ye ulaştı. Ancak II. Meşrutiyet'in ilânından sonra çalışmalar durdu. Mekke-i Mükerrerme'ye, oradan Cidde'ye ve Yemen'e kadar uzanacak olan Hicaz Demiryolu, bu kısımlarda projede kaldı⁶.

Hicaz Demiryolu ile ilgili Mühendis Ebû-n-nedret Nuri Efendi tarafından yazılan bu hâtırâlar, *Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası*'nın⁷ 6. ve 7. (Mart 1326/1910, s.148-152-Nisan 1326/1910, s. 193-197) sayılarında yayınlanmıştır. 7. sayıdaki hâtırâtın sonunda, "devam edecek" diye bir ifade varsa da, bundan sonraki sayılarda hatırate rastlanılmamaktadır.

Hicaz Demiryolu Hâtırâtı

İzzet Holo Yıldız kameriyyesindeki mevki'ni tahkim ve o zaman kadar çaldığı paralarla çevirdiği dolablarla elde ettiği servet-i gayr-i meşrû'asını taz'îf etmek ve bu vasıta ilede milleti soymak emeliyle Hicaz Yolunun inşâsını bi-t-tasavvur bu fikrin hemen mevki'-i fi'le konması için Nâfia Nezaretine bir irade tebliğ etdirdi. Ale-l-acele Şam'a bir Heyet-i İstikşâfiye i'zâm edildi. Mezkur heyet:

⁴ Hulûsî Yavuz, *a.g.e.*, s. 227-228.

⁵ Murat Özyüksel, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul, 1988, s.171-172.

⁶ Hulûsî Yavuz, *a.g.e.*, s.229.

⁷ *Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası*, Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti tarafından Ekim 1325/1909 -Eylül 1326/1910 tarihleri arasında, toplam 12 sayı olarak çıkarılmıştır.

Osman Nuri Beğ

Fevzi Beğ

Muhtar Beğ

Osman Fitri Efendi

Necib Efendi

İbrahim Efendi

Elyevm İltisâk Hattı komiseri

Elyevm Yanya Vilayeti Nâfia
sermühendisi

Elyevm Kosova Vilâyeti Nâfia
müdür-i sabıkı

Haleb Vilâyeti Nâfia
sermühendisi

Elyevm Hendese-i Mülkiye
muallimlerinden ve Birinci Daire
sermühendisi

Elyevm Beyrut Vilâyeti Nâfia
mühendislerinden

altı mühendisden mürekkebi idi.

Heyet-i İstikşâfiye mühendislerinden hiç biri demiryolu ameliyyâtında bulunmadığı gibi anlardan biriside riyasete ta'yin edilmemişti ki bu hal-i teşebbüsde ciddiyetin fakddatını gösterir ta'bir-i diğerle işe hüsn-i niyyetle başlanmadığını anlatır.

Sadede gelelim: Heyet-i İstikşâfiye Şam'a vasıl olur Şam'dan Mekke-i Mükerrreme'ye kadar icrası mukarrer istikşefata hazırlanırken Şam'dan i'tibaren işe mübâşeret edilmesi lüzumu Vali-yi Vilâyet vasıtasıyla Heyete tebliğ edilir.

Esbak Bahriye Nazırı Hasan Paşa birinci a'za olmak üzere Yıldız'da teşekkül eden Komisyon-u Âlî emirler iradeler yağdırmaya başlar. Heyet-i Fenniyye mütehayyir kalır nihayet Kudüs-ü Şerif'den i'tibaren harita ahzı ameliyyâtına mübâşerete mecbur olur.

Bir amir-i mes'ulün adem-i mevcudiyeti heyet arasında ittihâdsızlık tevlidine bâdî olur, bin müşkülât ile etüd ameliyyâtına yemek masaları üzerinde harita tersimatına devam etmekte iken Komisyon-u Âlî Mezirib'in mebd'e-i ittihaz olunması için yeni bir irade tebliğ eder.

Başlanmış olan etüd ameliyyâtı terk edilerek Mezirib'den işe başlanmak üzere Havran'a gitmeğe mecburiyyet hasıl olur. Arazinin arâzesizliğini gören Heyet-i Fenniyye a'zasının zaten beyinlerinde mevcut olan ihtilâf burada tezâyüd eder. Birkaçı jalvenaj ve peyketaj (haritasız profil ihzârı) ile işe zahmetsice ve sür'atle getirmek cihetini iltizam eder. Diğerleri harita-i muntazama ahz ve zaruri olduğunu dermeyan ile tervec-i fikre çalışırlar. Bu esnada Şimendifer taburları namıyla teşkil edilen iki taburun Mezirib'e vürudu üzerine harita ahzı fikrinde olanlar artık ısrar edemezler. Jalvenaj ve peyketaj ile birkaç kilometrelik profil ba'de-l-ihzar ameliyyât taburları kumandanlığına ta'yin edilen Mirliya Ali Paşa'ya teslim ederler. Vali-yi Vilâyet maiyyetinde bir resmi mübâşeret heyeti olduğu halde, Şam'dan Mezirib'e gider ilk kazmayı müşârün-ileyh vurur kurbanlar kesilir bu suretle inşââtına başlanan hatt-ı kebir Medine-i Münevvere'ye îsâl edileceğine ne Memâlik Osmaniyye'de nede Memâlik Ecnebiyye'de bir ferd bile ümid beslemezdi.

Altı mühendisten mürekkeb Heyet-i Fenniyye'nin mütehadden çalışmak cihetini iltizam edememişleri bir amir-i mes'ulun lüzum-u ta'yinini hiss etdirdi. Valî-yi Vilâyet ile Heyet-i Fenniyye tarafından ecnebi bir sermühendisint intihabı lüzumu Komisyon-u Âlî'ye yazılır. Komisyon'da ale-l-acele Mösyö Labella namında bir İtalyan'ın sermühendis muâvini sıfatıyla ve yirmibin Frank muhassasât-ı seneviyye ile i'zâmında tereddüd etmez. Mezkur vazifeyi ifa etmek iktidârında olup, olmadığını tahkik bile edilmez. Bunun için Hicaz Hattında gördüğü iş, hiç birisi doğru olmamak şartıyla, birkaç mukataa-ı arzaniyye defteri hesabatından i'baret kalmıştır.

Mösyö Labella'nın Şam'a vürudundan bir ay sonra Mösyö Maysner sermühendis olarak ta'yin ve i'zâm edilmiştir. Mûmâ-ileyh'in Şam'a vürudunda ilk işi mufassal bir rapor yazmak olmuştur. Rapora yazmaktan maksadı mevki'ni fevk-et-tasavvur bir suretde tahkim etmekte. Anada kolaylıkla muvaffak oldu. Mezkur raporunda, mevcut altı mühendisden hiç birisinin işe yaramadığını, anlarla iş görmek kabil olmadığını, onların görebilecekleri vazife, muktedir şef dükisyonlar

maiyyetindeki şûşeflere muâvenet olabileceğini pervasızca bildirdi. İsteyeceği ecnebî mühendisleri kendine verilmezse iş görmeyeceğininide ilâve etti. Hiç bir tedkik ve imtihana müstenid olmayan hakikatden pek uzak olan mezkur rapor mündericatı Heyet-i Fenniyye'nin aleyhinde ve Fransızca tahrir edilen rapor tercüme edilmek üzere mühendislerden bir kaçına tevdi/ olunur. Mühendisler tercüme hususunda vazifelerini ifa ederler. Lakin mezkur raporun mugayir-i hakikat olduğunu çok vakit geçmeden Mösyö Maysner, yazdığı inhâlerile ettiği hüsn-ü şهادetle bi-z-zat, tekzib etmiştir.

Bu esnada mühendis Osman Nuri Beğ Fevzi Beğ ve İbrahim Efendi isti'fa ederler. Eski Heyet-i Fenniyye buvech ile üçe iner.

Muhtar Beğ ile Necib Beğ de sebâta karar verdiler. Ahvalin biraz kesb-i sükûneteylediği böyle bir zamanda Şam Nâfia sermühendisi Vasilidi Efendi tarafından Mösyö Maysner'e prezante edildim. Hatta çalışmak arzusunu izhar etdim. Bu teklifi red etmedi. Daha doğrusu redd etmek işine gelmedi. Çünkü sâlif-üz-zikr raporu ortalığı altüst etmişti. Türk mühendislerini refakatında bulundurmamak istemiyor fikri hasıl olmuştu.

Zaten Hatta girmek hususunda şiddetli arzum vardı. İdareme gayr-i kafi bir maâş ile hatta Nâfia muhassasâtımla bırakmak isteseler yine kabulde tereddüd etmeyecektim. Vücuda getirilmek istenilen 1800 kilometrelik bir hattın dest-i ecanibe teslimine gönül kat'iyen razı göstermiyordu. Hendese-i Mülkiye mektebi için vasi bir tatbikat dershanesi makamına geçmek olan böyle büyük bir eserin ecanib entirikasına cilvegah olmasına hangi vicdan kail olabilirdi.

Mösyö Maysner'in inmâ ve talebi üzerine Mûmâ-ileyh'in inbâsından Mösyö Migorski ile Mösyö Rişar şu'be mühendisi (Şef düskisyon) sıfatıyla 900 yüz Frank maâşla İstanbul'dan yola çıkarıldılar 10 Şubat sene 1316 tarihinde Der-âlîmızrak istikametini ta' kib etmek üzere Mezirib'den işe başlayan mühendisler âtîdekilerdir:

Mösyö Migorski
Mösyö Rişar

Şu'be mühendisi
“ “

Muhtar Beğ

“ “ muavini

Kosova Nâfia müdür-i sabıkı

Necib Beğ

Şu'be mühendis muavini

Nuri Efendi

“ “ “

Mezirib'den i'tibaren beş kilometrelik kısmın mukataa dolanısı jalvenaj ve peyketaj bi-z-zat Mösyö Maysner tarafından ihzar edilmiş olduğundan Mezirib'e vasıl olan şu'beler beşinci kilometreden i'tibaren harita-yı muntazama ahzına mübâşeret etdiler. 39 kilometreye kadar da birlikde çalışmak mecburiyetinde bulundular. Tarih-i mübâşeretden bir ay sonra Mösyö Maysner'in talebi üzerine şef düskisyon olarak Muhtar Beğ (elyevm Demiryolları Müdürü) de İzmir-Kasaba hattından infikâk etdirilerek Şam'a i'zâm edildi.

Ta ki o metre altının fekkdetından Şam Belediye Dairesi'nde bulduğu setadyalı bir tesviye aletiyle kadim-i şerifden i'tibaren hemen harita-yı muntazama ahzına başlayarak birinci şu'beyi teşkil etdiki şu'be heyeti ber-vech-i âtîdir:

Muhtar Beğ

Şef düskisyon

Mösyö Eduvar Zabloski

Şûşef

Mösyö Miloseviç

“

Nuri Efendi

Operatör (Mektebden neşetle bir

ay sonra iltihak etmiştir)

Mezkur şu'be heyeti:

Mösyö Ravoni

Şu'be mühendisi

Mösyö Eduvar Fabloski

“ “

Nazif Beğ

“ “ (Yemen Nâfia sermühendisliğinden

Misak Efendi

Hicaz'a tahvil-i
memuriyet etmiştir)
“ “ (Basra Nâfia
sermühendisliğinden
Hicaz'a tahvil-i
memuriyet etmiştir)

İkinci Şu'be yine Muhtar Beğın riyaset-i tahtında teşkil ederek harita ahz-ı ameliyyâtına devam eylemiştir ki şu'be heyeti âfîdeki gibidir:

Muhtar Beğ	Şu'be mühendisi
Necib Beğ	“ “ muavini
Mösyö miloseviç	“ “ “
Luzi Efendi	Operatör

Üçüncü şu'benin etüd ve aplikasyon ameliyyâtları bâlâdaki heyet tarafından icra edilerek Der'â'ya kadar yüzyirmi üç kilometrelik bir kısım ba'de-l-kemal (Mösyö Miloseviç haric olarak) Yedinci Ummân Şu'besi'nin haritası ahz etmek üzere Şam'dan hareket etdiler. Muhtar Beğın şu'besi bu suretle ibraz-ı fa'âliyyet etmekde Türk mühendislerinin namını a'lâ eylemekde iken Mezirib-Der'â-Ummân kısmında birlikde çalışmakda olan iki şu'be, Mezirib mebde' olmak üzere, 39 ncu kilometreden i'tibaren ikiye ayrıldı. Otuzdokuz kilometreden i'baret olan Dördüncü Şu'benin Mösyö Migorski riyaseti altında inşââtına devam edildi. Bu inşâât şu'besi.

Mösyö Migorski	Şu'be mühendisi
Muhtar Beğ	“ “ muavini
Mösyö Diçilya	“ “ “
Mustafa Nuri Efendi	Operatör

Beşinci ve Altıncı Şu'belerin harita ahz-ı ameliyyâtına Mösyö Rişar'ın riyaset-i tahtında olan şu'be devam etdi. Bu şu'benin etüd heyeti:

Mösyö Risar

Mösyö Boncuvani

Osman Fitri Efendi

Luzi Efendi

Şu'be reisi

“ “ muavini

“ “ “

Operatör

Bu heyet Zerefa'ya kadar etüd ameliyyâtını ikmal etdikten sonra haritaların tersimi için Şam'a avdet eyledi. Tersim edilen haritaların aplikasyonu Zerefa'dan yüzyedinci kilometreye kadar (Mezirib mebde'ne göre) etüd ameliyyâtı, Osman Fitri Efendi dahil olmak şartıyla, bâlâdaki heyet tarafından icra edilerek tekrar Şam'a dönüldüğü zaman Muhtar Beğ'de Ummân Şu'be-i Mühimmesi'nin harita ahzını bitürerek Şam'a indi.

Şam'da harita tersimatıyla meşgul olacak mühendislerin hepsini istiâbını müsâid bir mahallin bulunmamasından; o vakit Hükümet Konağı ithaz edilen, Şam Belediye Dairesi'ndeki meclis idare odası resimhane olarak tahsis edilmişdi. Münhasıran Türk mühendislerinden mürekkeb bir Heyet-i Fenniyye tarafından icra edilmekte bulunması Vali Nazım Paşa'nın nazar-ı dikkatini celb etdi. Zaten Türk mühendislerinin az zamanda kesb etdikleri mümareseye ibraz etdikleri fa'âliyyet, yorulmak bilmez olduklarına dair devran-ı akvâle pekde nazar-ı bî-kaydı ile bakıyordu. Müşahede-i vak'ası kendisini tatmin eylemişdi. Arkadaşlarımdan birkaçının daha celb-i arzusunun izhar eyledi. Ve reisimize mürâcât etdi. Bu fikrin pek musîb olduğunu, hattın hal ve istikbâli ile vatan-ı kudsimizin umrân ve terakkisi ameliyyât görmüş Osmanlı mühendislerinin teksirine ve abeste bulunduğunu lisan-ı münasible Muhtar Beğ ifade eyledi, ba'de-l-müşavere âfîdeki isimler derhal Vali Paşa'ya verildi:

Ahmed Efendi

Rıza Efendi

Elyevm Hicaz Hattı ta'mirât-ı
mütemâdîye reisi

Elyevm Hicaz Hattı ta'mirât-ı
mütemâdîye reisi

Eşref Efendi	Elyevm Zonguldak Ma'den müdürü
Cevdet Efendi	Elyevm İstikşâf sermühendislerinden
Vasfi Efendi	Elyevm Kudüs-ü Şerîf Nâfia sermühendisi

Bu isimler telgrafla Komisyon-u Âlî'ye yazıldı. Buldukları memuriyetlerden infikâk etdirilerek gönderildiler, bu esnada Suriye Nâfia sermühendisi muavinliğinde bulunan Abdullah Efendi de Heyet-i Fenniyye'ye iltihak etdi. İşte Hicaz Demiryolu'nun ikinci başlangıcında Osmanlı mühendislerinin adedi bu suretle onaltıya baliğ oldu.

İlk senede bile Osmanlı mühendisleriyle ecnebi mühendisleri adeden müsavi idi. Bir sene zarfında vücuda getirilen ikiyüzelli kilometrelik harita ahzı ve güzergâhın zemine tatbiki işlerinin hemen hepsi Osmanlı mühendislerinin mahsul-u mesâîsidir, denilse mübâlâğa edilmemiş olur. Şu'belerin teşkilâtına âtîf-ı nazar etmek isbat-ı müddeâyê kafidir sanırım.

Beş arkadaşımızın daha hattın Heyet-i Fenniyyesi'nde iltihakı hengâmında Muhtar Beğ Maân-Medine-i Münevvere- Mekke-i Mükürreme-Cidde kısmının, Şam-Maân kısmında dahil olduğu halde 1800 kilometrelik bir tûlün istikşâfatını icra etmek üzere hacc kafilesiyle hareket etdi istikşâf heyeti:

Muhtar Beğ	Reis
Muhtar beğ	Muavin
Kolağası Cemil Efendi	Muavin ve tercüman

Üç zatdan mürekkeb eden, bu heyet Maân'dan Cidde'ye kadar güzergâhın harita istikşâfını bin müşkilât ile adeta ölümle pençeleyerek (o sene her meyanda kolera hastalığı dehşetli suretde hüküm ferma idi) ahza muvaffak oldular. Yürüyüşde kafiye-i hacca tabî' olmak üzere takyîdat

altında çalışarak vücuda getiren işin kat'î keşfiyyât esnasında anlaşılan derece-i sıhhati Muhtar Beğın iktidarını her kese teslim ettirmişdir.

Yedinci Ummân Şu'besinden Muhtar Beğın ayrılması hat için ebedi ve azîm bir leke olan Ummân yokuşunun meydana gelmesine sebep olmuştur. (Bu ve bu gibi mühim muhâzîreden güzergâh-ı umumiyenin tenkidi sırasında ayrıca bahs edilecektir).

Heyet-i Fenniyye'ye iltihakları, bâlâda, zikr ettiğimiz mühendisler yeni yapılan teşkilatda âtîdeki vech ile şu'belere taksim edilmiştir.

Beşinci Mağrık İnşâât Şu'besi

Cevdet Beğ	Şu'be mühendisi vekili
Abdullah Efendi	“ “ “ muavini
Salih Efendi	“ “ “ “

Cevdet Beğ'in hatta vürudundan evvel şu'beye aid onüçüncü kısmın kısmın aplikasyonu:

Mösyö Miloseviç	
Salih Efendi	Operatör Nuri Efendi ile beraber hatta i'zam edilen elyevm işletme vekili
Dumayu Efendi	Paris'de tahsil gören vatandaşlarımızdan
Üç mühendis tarafından icra edilmişti.	